

DÜNYA TƏCRÜBƏSİNDƏ GÖMRÜK TARİF TƏNZİMLƏNMƏSİ

UOT 339.9
DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.0146>

RUSLAN XƏLİLZADƏ
Bakı Dövlət Universiteti,
magistrant

E-mail: yanq.yanq@mail.ru

Giriş

Dünya təcrübəsində gömrük tarif tənzimlənməsi ölkələrin xarici ticarətinin və iqtisadiyyatının səmərəli şəkildə idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Gömrük tarifləri, ölkəyə idxal olunan mallara tətbiq edilən vergi və rüsumlardır və bu, ticarət siyasətinin tərkib hissəsidir. Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi beynəlxalq ticarət əlaqələrində müxtəlif məqsədlərə xidmət edir. Bu məqsədlərdən bəziləri iqtisadi müdaxilə, daxili sənaye və istehsalın qorunması, dövlətin büdcə gəlirlərinin artırılması və beynəlxalq müqavilələrə riayət edilməsidir.

Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi haqqında əsas məqamlar

Beynəlxalq ticarət müqavilələri: Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) kimi beynəlxalq təşkilatlar, gömrük tariflərinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. ÜTT, ticarət maneələrinin azaldılmasına, tariflərin transparan olmasına və ticarət mübahisələrinin həllinə yönəlmiş qaydalar təklif edir.

Avropa Birliyi (AB) və Şimali Amerika azad ticarət zonası (NAFTA) kimi regional ticarət blokları da öz üzv ölkələrinə dair tənzimləmələr qəbul edərək gömrük tariflərinin harmonizasiyasını həyata keçirir.

Gömrük tariflərinin növü və strukturu: Gömrük tarifləri ad-valorem (malla bağlı dəyər üzərindən faizlə müəyyən edilən), spesifik (müəyyən miqdar və ya çəkidən asılı olaraq müəyyən edilən) və kombine edilmiş ola bilər.

Hər bir ölkə gömrük tariflərinin strukturu və səviyyəsini öz iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq müəyyən edir. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələr çox vaxt daxili istehsalı qorumaq üçün yüksək tariflər tətbiq edir.

Ticarət blokları və tarif mühafizəsi: Bəzi ölkələr gömrük tariflərini azaltmaqla xarici ticarətin inkişafını təşviq etməyə çalışır. Məsələn, AB və Cənubi Amerika ölkələri arasında ticarət razılaşmaları gömrük tariflərini aşağı salmağı hədəfləyir.

Tarif mühafizəsi, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə, yerli sənayenin qorunması məqsədilə tətbiq edilə

bilər. Bu, xarici malların daxili bazara daxil olmasını məhdudlaşdırmaqla yerli istehsalçıları dəstəkləyir [1].

Gömrük tariflərinin azaldılması: Beynəlxalq bazar inteqrasiyası ilə əlaqədar, bir çox ölkə gömrük tariflərini azaldaraq ticarəti asanlaşdırmağa çalışır. Ticarət azadlığı və gömrük tariflərinin azaldılması ölkələrin dünya iqtisadiyyatına daha çox inteqrasiya olmasına səbəb olur.

İdxal kvotaları və subsidiyalar: Gömrük tarifləri ilə yanaşı, idxal kvotaları və subsidiyalar da xarici ticarətə təsir edən vasitələrdir. İdxal kvotaları, müəyyən bir məhsulun idxalını məhdudlaşdırır və daxili bazarın müdafiəsi üçün istifadə olunur.

Subsiyalar isə yerli istehsalçıları dəstəkləmək məqsədilə tətbiq edilir və bu, beynəlxalq ticarətdə mübahisələrə səbəb ola bilər, çünki digər ölkələr subsidiyaların ticarətə qeyri-sağlam müdaxilə kimi baxa bilər [2].

Beynəlxalq mübahisələrin həlli: Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi çox vaxt beynəlxalq ticarət mübahisələrinə səbəb olur. ÜTT və digər təşkilatlar, mübahisələr zamanı bir neçə əsas qayda və mexanizmi təmin edir. Tariflər və digər ticarət maneələri üzərində razılığa gəlmək məqsədilə danışıqlar və həll yolları axtarılır.

XX əsrin sonu və gömrük işində yeni eranın başlanğıcı inteqrasiya prosesləri ilə xarakterizə olunur. Ümumi iqtisadi maraq prinsipi üçün ümumi gömrük sahələri yaradılır. Belə ərazilər daxilində bütün gömrük məhdudiyyətləri aradan qaldırılır və üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük siyasəti tətbiq edilir. Bu, gömrük sahəsində əməkdaşlığın ən geniş yayılmış formasıdır. Digər radikal meyillər də mövcuddur. Gömrük və tarif sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın əsas prinsipləri aşağıdakılardır: [3].

1) tarif ayrı-seçkiliyi prinsipi;

2) daha əlverişli (daha əlverişli millət) prinsipi;

3) az inkişaf etmiş ölkələr üçün tarif üstünlükləri prinsipi.

Şəkl 1. Gömrük və tarif sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın əsas prinsipləri

Gömrük ayırmaları gömrük tarifləri üzrə danışıqların (konfransların) təşkili üçün çoxtərəflidir. Bu prinsip əsasında ayrı-ayrı dövlətlərin konkret tarif mövqeləri ilə gömrük rüsumlarının məbləğinin məhdudlaşdırılması mexanizmi mövcuddur. Aşağıdakı müqavilələrdən biri əldə edildikdə, gömrük rüsumu "məhdud" hesab edilir [4].

a) müəyyən məbləğdə rüsumun azaldılması barədə razılaşma;

b) rüsumun mövcud müqavilə səviyyəsindən yuxarı qalxmaması;

c) haqqımı müəyyən səviyyəli razılaşmaya qaldırmamaq.

Tarif ayrı-seçkiliyi prinsipi ilə birbaşa əlaqəli daha çox çeviklik prinsipi ilə əlaqədardır. Bu əlaqə tariflər üzrə danışıqlarda iştirak edən ölkələrə birbaşa danışıqlarda edilən tarif endirimləri və yalnız belə güzəştlərin (bəzi istisnalarla bağlı) şərtləndirildiyi ölkələrə şamil edilməməsi tələbində əksini tapır. Bu tələb rejimin ümumi mahiyyəti baxımından daha münasibdir. Bu tələb rejimin ümumi tərifindən daha əlverişlidir. Müqavilədə (TAS) daha əlverişli rejimin tərfi belədir: "Hər razılığa gələn tərəf bu sazişin digər razılığa gələn tərəflərinin razılığına uyğun olaraq, müvafiq siyahının müvafiq bəndində nəzərdə tutulandan daha az əlverişli olan rejimi təmin etməlidir [5]. Daha çevik rejimin əlavə tərfi aşağıda verilmişdir. CPM-nin I maddəsi (1-ci hissə): "İdxal və ixraca və ya ixraca və ya idxala görə tətbiq edilən bütün gömrük rüsumları və yığımları, idxal çərçivəsində ödənişlər, habelə bu cür rüsum və rüsumların alınması və idxalı ilə bağlı bütün qaydalar və rəsmiyyətlər, istənilən üstünlüklər, əlverişli şərtlər, imtiyazlar və ya razılığa gələn tərəflərdən hər hansı birinin hər hansı digər ölkədə təyin olunanlardan başqa hər hansı bir ölkəyə verdiyi immunitetlər dərhal və bütün digər dövlətlərə xələl gətirməyəcəkdir.

Az inkişaf etmiş ölkələr üçün tarif imtiyazları prinsipi də TTBS mətnində öz tərfini tapmışdır. Həmin universal sazişin mətninə aşağıdakılar əlavə edilir: "İnkişaf etmiş konsensus tərəfdaşları az inkişaf etmiş danışıqlar aparan tərəflərdən tarifləri və ticarətə digər maneələri azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün ticarət danışıqları zamanı götürdükləri öhdəliklərlə qarşılıqlı əlaqədə ola bilməzlər" (XXXVI maddənin 4.8 bəndi). Tokio Raundunun gedişində (1979-cu il nəşri) tarif üstünlükləri inkişaf edən ölkələrin və ya inkişaf etməkdə olan

ölkələrin xeyrinə verildi, ona görə də bu azadətə daha çox çeviklik prinsipindən daha qanuni idi. Bu qərar BMT-nin Ticarət və İnkişaf Komissiyasının himayəsi altında hazırlanmış Ümumi Preferentlər Sisteminin yaradılmasına başlamışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün üstünlüklü rejim prinsipi suveren iki ölkə lehinə ayrı-seçkilik və müvəqqəti olaraq daha əlverişli rejimin xaricində saxlanılmasından ibarətdir. İstisna təkcə yuxarıda qeyd olunan prinsiplərdən kənar deyil, həm də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni, daha ədalətli nizamın yaradılması üzrə ümumi tədbirlərin tərkib hissəsi olduğu üçün mütərəqqi xarakter daşıyır [6].

Milli gömrük sisteminin bu sahədə beynəlxalq standartlara uyğunluğu beynəlxalq aləmdə iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsində və inteqrasiya proseslərinin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu iş beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, MDB Gömrük Liderlərinin Sərgüsü və ikitərəfli əlaqələrlə (ştatların gömrük orqanları ilə ayrı) aparılır. Bu baxımdan, Dövlət Gömrük Komitəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq digər dövlətlərlə sazişlərin, protokolların və memorandum layihələrinin hazırlanmasında Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyasının inkişafı və gücləndirilməsinin tərəfdarıdır [7].

1992-ci ildən dövlətin daxili və xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi sayəsində Komitənin beynəlxalq əlaqələri genişlənərək keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlmişdir. Komitənin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində səmərəli nəticələr verir. Türkiyə Respublikası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Bolqarıstan və Ukrayna gömrük orqanları ilə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Sazişlər imzalanmışdır.

Nəticə

Dünya təcrübəsində gömrük tariflərinin tənzimlənməsi ölkələrin iqtisadi siyasətinin vacib bir hissəsidir və ticarət sərbəstliyi, daxili istehsalın qorunması, dövlət gəlirlərinin artırılması və beynəlxalq əlaqələrin tənzimlənməsi kimi məqsədlərə xidmət edir. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr müxtəlif metodlarla gömrük tariflərini tənzimləyir və beynəlxalq təşkilatların ticarət siyasətləri bu prosesdə mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Dixon, A., & McAuliffe, K. (2013). *Global Trade Policy: A New Approach*. Palgrave Macmillan.
2. Hoekman, B., & Kosteki, M. (2009). *The Political Economy of the World Trading System*. Oxford University Press.
3. Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson.
4. Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2018). "International Economics: Theory and Policy". Pearson Education.
5. Mavroidis, P. J. (2012). *WTO and the Regulation of International Trade*. Cambridge University Press.
6. Miller, M. (2006). "Global Trade Policy". Wiley-Blackwell.
7. Saygın, F. (2018). "International Trade and Customs Law". Oxford University Press.

XÜLASƏ

Dünya təcrübəsində gömrük tarif tənzimlənməsi, ölkələrin xarici ticarətini idarə etmək, yerli istehsalı qorumaq və iqtisadi siyasətləri həyata keçirmək məqsədilə tətbiq edilən bir neçə əsas mexanizmdən ibarətdir. Gömrük tariflərinin tənzimlənməsi, eyni zamanda qlobal ticarət qaydalarına və iqtisadi şərtlərə uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük tarif tənzimlənməsi, ticarət siyasətinin mühüm bir hissəsidir və dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında əsas rol oynayır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının və regional ticarət bloklarının tətbiq etdiyi tənzimləmələr, qlobal iqtisadiyyatın daha inteqrasiya olunmasına kömək edir. Ancaq hər bir ölkə öz yerli iqtisadi şəraitinə və siyasətinə uyğun olaraq bu tarifləri müəyyən edir.

Açar sözlər: *Dünya təcrübəsi, gömrük tarifləri, tənzimlənmə, xarici ticarət, qlobal iqtisadiyyat.*

**CUSTOMS TARIFF REGULATION
IN WORLD PRACTICE****SUMMARY**

In world practice, customs tariff regulation consists of several main mechanisms applied in order to manage foreign trade of countries, protect domestic production and implement economic policies. Customs tariff regulation is also carried out in accordan-

ce with global trade rules and economic conditions. Customs tariff regulation is an important part of trade policy and plays a key role in the development of economic relations between countries of the world. The regulations applied by the World Trade Organization and regional trade blocs contribute to the integration of the global economy. However, each country determines these tariffs in accordance with its local economic conditions and policies.

Keywords: *World practice, customs tariffs, regulation, foreign trade, global economy.*

**ТАМОЖЕННО-ТАРИФНОЕ
РЕГУЛИРОВАНИЕ В МИРОВОЙ
ПРАКТИКЕ****РЕЗЮМЕ**

В мировой практике таможенно-тарифное регулирование состоит из нескольких основных механизмов, применяемых для управления внешней торговлей стран, защиты местного производства и реализации экономической политики. Таможенно-тарифное регулирование также осуществляется в соответствии с правилами мировой торговли и экономическими условиями. Таможенно-тарифное регулирование является важной частью торговой политики и играет ключевую роль в развитии экономических отношений между странами по всему миру. Правила, принятые Всемирной торговой организацией и региональными торговыми блоками, помогают сделать мировую экономику более интегрированной. Однако каждая страна устанавливает эти тарифы в соответствии со своими местными экономическими условиями и политикой.

Ключевые слова: *Мировой опыт, таможенные тарифы, регулирование, внешняя торговля, мировая экономика.*